בס"ד

ישיבת הכותל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת ויחי תשפ"ה[1]

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

ההתייחסות הנכונה אל חטאיהם של אישי התנ"ך

עשרה בטבת לעומת שאר תעניות

יום ששי הקרוב הוא עשרה בטבת, יום אבל ותענית על חורבן בית המקדש.

מה קרה בעשרה בטבת? - בעשרה בטבת התחיל המצור על ירושלים בבית ראשון, כפי שמספר הנביא יחזקאל: "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי בַּשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִית בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ לֵאמֹר: בֶּן אָדָם, כְּתָב לְךָ אֶת שֵׁם הַיּוֹם, אֶת עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, סָמַךְ מֶלֶךְ בָּבֶל אֶל יְרוּשָׁלַם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה"[2] (יחזקאל כד, א-ב). לכן נקבע יום זה כתענית צבור לדורות.

עשרה בטבת הוא אחד מארבעה תעניות שנקבעו על החורבן - "צוֹם הָרְבִיעִי, וְצוֹם הַחֲמִישִׁי, וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי, וְצוֹם הָעֲשִׂירִי" (זכריה ח, יט). צום זה, ביחס לשאר שלשת הצומות, יש ביסודו צד חומרא, ויש גם צד קולא. צד הקולא, שנחלקו בגמרא מה הוא בכלל "צום העשירי", האם הכוונה לעשרה בטבת, שבו התחיל המצור על ירושלים, או שהכוונה היא לחמשה בטבת, שבו באה השמועה לגולה שנחרבה העיר (שלש שנים לאחר תחילת המצור), שנאמר: "וַיְהִי בִּשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה שָׁנָה בָּעֲשִׂרִי בַּחֲמִשָּׁה לַחֹדֶשׁ לְגָלוּתֵנוּ בָּא אֵלַי הַפָּלִיט מִירוּשָׁלַם לֵאמֹר הֻכְּתָה הָעִיר" (יחזקאל לג, כב), ועשו יום שמועה כיום שריפה (ר"ה יח, ב). כמובן, בהלכה אין שום קולא בצום הזה ביחס לשאר הצומות, מפני שלהלכה אנו פוסקים שצום העשירי הוא עשרה בטבת, ולא חמישה בטבת.

כפי שאמרנו, יש גם צד חומרא ביסודו של הצום הזה, והוא, שאת שאר הצומות התחילו ישראל מעצמם לצום אחרי החורבן, ללא כל ציווי מהנביא, מה שאין כן עשרה בטבת, יש קצת התחלה לדבר מצד הנביא יחזקאל, שהקב"ה מצוה עליו: "כְּתָב לְךָ אֶת שֵׁם הַיּוֹם, אֶת עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, סָמַךְ מֶלֶךְ בָּבֶל אֶל יְרוּשָׁלַם". אמנם לא נאמר ליחזקאל שצריך לצום ביום הזה, ותכלית הכוונה בזו הכתיבה היה שיכתוב אותו היום וירָאֶה לבני הגולה כי באותו היום סמך מלך בבל, וכשישמעו אח"כ מפי המגידים כי כן היה באותו היום עצמו שכתב הנביא, יֵדעו כי נביא היה בתוכם, ואמת הם דבריו שאומר להם בשם ה', ולא ישמעו עוד אל נביאי השקר (רד"ק), אבל עכ"פ יש פה איזו התחלה של קביעת היום כיום מיוחד הראוי לציון מצד הנביא[3].

אחרי שנבנה בית שני, אז כבר שאלו ישראל את הנביא אם להפסיק לצום בימים אלו או לא (זכריה ז, א-ג), אבל תחילת ההנהגה של ארבעת הצומות היתה מצד ישראל עצמם.

תענית עשרה בטבת – אפילו בשבת

יש חומרא מיוחדת בתענית עשרה בטבת שכתב האבודרהם. האבודרהם כתב, שאם היה אפשר שעשרה בטבת יחול בשבת, (מה שלא יתכן לפי הלוח שלנו), היו מתענים בו אפילו בשבת, ולא היה ניתן לדחות את הצום ליום אחר. ולמד זאת מן הפסוק הנ"ל. שכיון שנאמר בתענית זו "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", כפי שנאמר ביום הכפורים (ויקרא כג, כח-ל), לכן כפי שתענית יוה"כ דוחה את השבת, כך גם תענית עשרה בטבת דוחה את השבת (אבודרהם - סדר תפלת התעניות. הביאו הב"י או"ח סי' תק"נ)[4].

וביאר מרן הגר"ח מבריסק זצ"ל (בחידושיו על הש"ס), שגדר הענין הוא, שאת שאר צומות תלה הכתוב בחודש, ולא ביום מסויים בחודש, כמו שנאמר: "צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי" וכו'. משמע, שהעיקר הוא שהצום יהיה בחודש הרביעי, ובחודש החמישי וכו', ולא כ"כ משנה באיזה יום בחודש יצומו. לעומת זאת, בעשרה בטבת הצום תלוי בַּיּוֹם, ולא רק בחודש, וכפי שנאמר לנביא: "כְּתָב לְךָ אֶת שֵׁם הַיּוֹם, אֶת עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה" וכו'. ממילא, אי אפשר לדחות את הצום ליום אחר, אפילו אם הוא חל בשבת[5]. אמנם הרמב"ם לא פוסק כך, הרמב"ם פוסק שאם היה צום עשרה בטבת חל בשבת היינו דוחים את התענית למחר (הלכ' תעניות פ"ה ה"ה), וכן מפורש ברש"י (מגילה ה, א ד"ה אבל זמן), אבל לדעת האבודרהם, אם עשרה בטבת היה חל בשבת, היו צריכים להתענות בו בעצם יום השבת[6].

רואים מזה את החומרה המיוחדת של עשרה בטבת, שהוא חמור בדבר זה עוד יותר מתשעה באב! [שתשעה באב שחל בשבת התענית נדחית, ואין מתענים בשבת]. וטעם חומרה זו הוא, כיון שביום זה התחיל המצור על ירושלים, שזהו תחילת החורבן, ולתחילת החורבן יש חומרה מיוחדת[7].

מה היה חטאו האמיתי של ראובן?

כפי שהזכרנו, צום עשרה בטבת מציין את תחילת חורבן ירושלים בבית ראשון. חז"ל מנו כמה סיבות לחורבן ירושלים באותה תקופה, ואחת מהן היא, בשביל שביזו בה תלמידי חכמים, שנאמר (דהי"ב לו, טז): "וַיִּהְיוּ מַלְעִבִים בְּמַלְאֲכֵי הָאֱלֹקִים וּבוֹזִים דְּבָרָיו וּמִתַּעְתְּעִים בִּנְבִאָיו, עַד עֲלוֹת חֲמַת ה' בְּעַמּוֹ עַד לְאֵין מַרְפֵּא" (שבת קיט, ב). "וַיִּהְיוּ מַלְעִבִים בְּמַלְאֲכֵי הָאֱלֹקִים" - אלו הנביאים ותלמידי חכמים. בגלל שלא כִּבדו אותם כראוי, גרם הדבר ל"עֲלוֹת חֲמַת ה' בְּעַמּוֹ עַד לְאֵין מַרְפֵּא"[8], ונחרבה ירושלים.

ממילא, אחד הדברים שאנו חייבים לעשות ביום הזה, הוא לתקן את היחס שלנו אל הת"ח ואל הנביאים. להסתכל על האנשים הנזכרים בתנ"ך ובש"ס, מתוך הבנה וידיעה שאנשים אלו שונים תכלית השינוי מאנשים פשוטים כמותנו.

התורה מספרת בפרשת השבוע: "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בָּנָיו וַיֹּאמֶר... רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה, כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי, יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז" (בראשית מט, ג). כִּבכור האחים, ראוי היית להיות יָתֵר על אַחֶיךָ בכהונה ובמלכות, ולקבל פי שנים בנחלת ארץ ישראל (אונקלוס שם); ואולם, "פַּחַז כַּמַּיִם - אַל תּוֹתַר" (שם, ד). בגלל מידת הפחזות שבך, לא תזכה להיות יָתֵר על אַחֶיךָ, ומעלות רוחניות אלו ינתנו

© כל הזכויות שמורות - למשפחת נבנצל ולישיבת הכותל, ירושלים - http://www.hakotel.org.il

לאחרים. כהונה ללוי, מלכות ליהודה, ופי שנים בנחלה ליוסף (חלק אחד למנשה, וחלק אחד לאפרים). ובמה התבטאה פחזותך? - "כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ", כפי שמסופר בפרשת וישלח: "וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן, וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה פִּילֶגֶשׁ אָבִיו" (שם לה, כב).

והנה, חז"ל אמרו, "כל האומר ראובן חָטָא, אינו אלא טועה" (שבת נה, ב). והדברים תמוהים לכאורה: הרי בכתוב מפורש שראובן חָטָא, וגם יעקב מדבר על כך שראובן חטא. וא"כ, איך אומרים חז"ל "כל האומר ראובן חָטָא אינו אלא טועה"?

התירוץ הוא, שחז"ל לא התכוונו לומר שראובן לא חטא כלל. חז"ל התכוונו לומר, שראובן לא חָטָא בחטא שכתוב בו, כפי שמשתמע מפשוטו של מקרא, אלא היה כאן חטא אחר, קל הרבה יותר.

מה היה חטאו האמיתי של ראובן? בגמרא מובאות כמה דעות בזה. לפי דעה אחת, ראובן ביקש לחטוא עם בלהה, אך למעשה לא חטא[9] (שם). ולפי דעה אחרת בגמרא, אפילו מחשבת חטא כזה לא עלתה על לבו, וכל חטאו היה "שבלבל מצעו של אביו[10]", ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה" (שם). "ולמה בלבל? - שכשמתה רחל, נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים, וּנְתָנָהּ באהל בלהה. בא ראובן ותבע עלבון אמו. "אמר: אִם אחות אמי (רחל) היתה צרה לאמי (לאה), שִׁפְחַת אחות אמי (בלהה) תהא צרה לאמי"?! (שם) בשלמא רחל היתה מתאימה להיות צרה לאמי, שכן גם רחל היא מן האמהות הקדושות, כְּאמי. אבל בלהה, שפחת רחל, גם היא תהיה צרה לאמי?!... אמנם בלהה היא צדקת, אבל לא כמו אמי! היא אינה נמנית בין האמהות הקדושות! מה שמניע אפוא את ראובן, הוא חשבון של כיבוד אם. לכן הלך ובלבל מצעו של אביו.

ובכל זאת, המעשה של ראובן אינו מעשה ראוי. היה צריך להתחשב יותר בכבודו של יעקב. הרי יעקב הוא אביו, והוא רבו, והוא גדול הדור ונביא - היה צריך לסמוך עליו, שאם מצא לנכון לחיות עם בלהה בחיי לאה אמו, ודאי שיש לו איזה שיקול לנהוג כך. רש"י הרי מסביר: "כך היה יעקב עושה בארבעה אהלי נשיו, מעמיד מִטה לשכינה, ובאותו אהל שהוא רואה בו השכינה - הוא בא ולן אותו הלילה" (רש"י שם ד"ה אחת של שכינה). אבל גם אם ראובן לא היה מודע לכך ולא הבין את שיקוליו של אביו, היה לו לשאול אותו בדרך כבוד, ולא לבלבל את יצועיו[11]. לְרוב להיטותו לשמור על כבוד אמו, פגע ראובן בכבוד אביו. זוהי הפחזות. פעולה פזיזה מדי, ללא שיקול דעת מספיק[12].

דעה נוספת בענין חטאו של ראובן

יש גם דעה אחרת בגמרא, ולפיה ראובן אכן בא על בלהה (שבת נה, ב). ואולם גם לפי דעה זו צריכים להבין, שאין מדובר במעשה שנבע מתאוה שפלה ח"ו, אלא במעשה שנעשה מהטעם שהזכרנו לעיל - חשבון של כיבוד אֵם. מחמת חשבון זה, הלך ראובן ועשה מה שעשה, כדי למנוע את אביו מלחיות עם בלהה.

ובכל זאת, לדעה זו, שראובן אכן בא על בלהה, גם אם נעשה הדבר שלא מתוך תאוה, אלא מתוך חשבון של כיבוד אֵם, צריך להבין: איך מגדיר יעקב מעשה זה בלשון עדינה כל כך - "פַּחַז כַּמַּיִם"? והרי יש כאן עבירת עריות, שהיא מעבירות החמורות שבתורה, ומאי נפקא מינה מאיזה מניע נעשתה?

התשובה לשאלה זו היא, שתוכחתו של יעקב לראובן (שהיתה בסוף ימיו של יעקב, על סף מותו), נאמרה לאחר שראובן עשה כבר תשובה על חטאו. ראובן עָרך תעניות וסגופים כדי לכפר על חטאו (רש"י בראשית לז, כט), וחז"ל אף אומרים (ב"ר פד, יט), שזכה בגלל זה שיֵצֵא ממנו הושע הנביא שאמר: "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֱלֹקֶיךָ" (הושע יד, ב). ברור אפוא, מדוע לא הוכיח יעקב את ראובן על מעשה בלהה בלשון חריפה. שכן ראובן בעל תשובה היה, ואין מזכירין לבעל תשובה מעשיו הראשונים (ב"מ נח, ב).

מעתה יש לשאול להפך: אם עשה ראובן תשובה על מעשה בלהה, מדוע מוכיח אותו יעקב על מעשה זה (אם כי בלשון רכה)? הרי שב בתשובה, ומה עוד רוצים ממנו? - התשובה היא זו: נכון שראובן עשה תשובה. אבל תשובה שלֵמה שתתקן את קלקול החטא במלואו - איננה דבר קל כל כך. אמנם קל מאד לעשות תשובה, "כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד, בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ"[13] (דברים ל, יד), אבל התשובה היא כסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. קל מאד לטפס אל המדרגה התחתונה, אבל קשה מאד להגיע למדרגה העליונה. ולכן, למרות שראובן שב בתשובה, אבל יעקב ראה ברוח קדשו שעוד לא הצליח לנקות עצמו לגמרי ממידת הפחזות מאותו חטא, ולכן הוכיחו.

"אינו אלא טועה" - בהבנת כל התורה כולה!

בענין הלשון "אינו אלא טועה", יש ששאלו, למה נקטו חז"ל לשון ארוכה, "כל האומר ראובן חָטָא, אינו אלא טועה"? למה לא אמרו בקצרה, "כל האומר ראובן חָטָא, טועה"? נראה לעניות דעתי, שחז"ל רצו לרמז בזה, שהאומר "ראובן חטא" טועה לא רק בהבנת מעשה בלהה, אלא בכל גישתו לתורה הוא טועה! הוא "אינו אלא טועה" - בכל מקום ומקום שלומד בתורה! מדוע? מפני שכל התורה כולה מלמדת אותנו, עד כמה רחוקה הקדושה מן הטומאה, ועד כמה מדובר בשני הפכים קטביים, שעולם ומלואו מבדיל ביניהם, ואין שום אפשרות שידורו בכפיפה אחת. ואם כן, לא יתכן שאדם מצד אחד יכשל בעבירה כל כך חמורה, ובתאוה כל כך שפלה, ומצד שני שמו יכתב על אבני החושן והאפוד לזכרון לפני ה' (שמות כח, יב; ושם, כט), להיות מליץ יושר על עם ישראל. מי שחושב שהדבר יתכן - אינו אלא טועה בהבנת כל התורה כולה[14]. הוא אינו מבין כלל את התורה, ואת היסוד הגדול המונח בה, שקדושה וטומאה אינן הולכות יחד.

גם על דוד אמרו חז"ל, "כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה" (שבת נו, א), וגם כאן הפירוש הוא, שלא רק בהבנת פרשת דוד ובת שבע הוא טועה, אלא בהבנת כל התורה כולה הוא טועה. אמנם אי אפשר לומר שדוד לא חטא כלל, שהרי נתן הנביא הוכיח אותו על מה שעשה (שמו"ב יב), וגם דוד עצמו חיבר מזמור שבו הוא מתוַדה ומבקש כפרה על מה שעשה (תהלים נא), אבל לומר שדוד חָטָא במה שמשתמע מפשוטו של מקרא - בְּחַאֲוַת עריות ובשפיכות דמים (של אוריה החתי) - האומר כן אינו אלא טועה בהבנת כל התורה כולה. כי לא יתכן לצלול לתהומות של חֵטא וטומאה בלילה, ובבוקר לקום ולומר "חָטָאתִי לַה'" (שם, יג), ולחזור להיות "מְשִׁיחַ אֱלֹקֵי יַעֲקֹב וּנְעִים זְמִרוֹת יִשְׂרָאֵל" (שמו"ב כג, א) ששורה עליו שכינה כדי לחבר את ספר תהילים. מי שאומר כך, אינו מבין את הריחוק הגדול שבין הקדושה והטומאה, עד כמה הם אינם הולכים ביחד. הוא אינו

© כל הזכויות שמורות - למשפחת נבנצל ולישיבת הכותל, ירושלים - http://www.hakotel.org.il

מבין מה זה חטא, ועד כמה החטא מרחיק את האדם מן הקב"ה.

אז מה בכל זאת היה חטאו של דוד במעשה בת שבע? - אומרים חז"ל, שדוד ראה ברוח הקדש שֶׁבַּת שבע ראויה היתה לו משׁשׁת ימי בראשית[15] (סנהד' קז, א), ושעתיד לצאת ממנה מלך המשיח. והרי גם ממנו צריך לצאת מלך המשיח! ממילא הוא מבין, שהוא מוכרח לקחת לשם כך את בת שבע, ולהעמיד ממנה ולדות. וכיון שדוד כבר לא היה צעיר באותה שעה, הוא כבר מתקרב לימי הזקנה, הוא חושב לעצמו: "אם לא עכשיו אימתי? צריך לקחת את בת שבע בזריזות"! וטעותו היתה, שדחק את הקץ והקדים את המאוחר. ובלשון חז"ל - "אֲכָלָהּ פָּגָהּ"[16] (שם). לא היה צריך להזדרז כל כך. הקב"ה היה שולח לו את בת שבע בכל אופן, ולא היה לו לנקוט אמצעים מיוחדים כדי להשיגה. אבל עצם המחשבה היתה נכונה, שצריך להעמיד משיח לישראל מבת שבע.

למה מתבטא הכתוב בחריפות על חטאיהם של אישי התנ"ך?

אם ראובן ודוד לא חטאו בחטא החמור שנזכר בהם, כפי שמשתמע מפשוטו של מקרא, מדוע מתבטא עליהם הכתוב בלשון בוטה כל כך, כאילו חטאו בגופה של עבירה? ומדוע מדקדק עמם הקב"ה, ומענישם בחומרה רבה כל כך?

נסביר את הדבר במשל: יהלום יקר, כל שריטה קטנה מורידה את ערכו באופן ניכר. לעומת זאת, בגרוטאה של מתכת - שריטה קלה אינה מעלה ואינה מורידה. כדי לפגום בערכה של גרוטאת מתכת, יש לפגום בה פגימה הרבה יותר רצינית מאשר שריטה קלה. כך גם היחס בין ראובן לאנשים פשוטים. הפגם הנגרם לראובן ע"י העון הקל שעשה, הוא כשריטה ביהלום. שריטה קטנה - וערכו של היהלום נפגם מאד. לעומת זאת, אצל אדם רגיל, עברה כזו אינה נחשבת למאומה. רק עבירה חמורה מאד תפגום באדם רגיל באותו שיעור שה"שריטה" פוגמת אצל ראובן. לכן, כדי שנבין עד כמה פָּגַם המעשה שעשה ראובן בערכו, מתאר לנו הכתוב את מעשהו כמעשה חמור לפי ערכנו. כך גם לגבי דוד המלך, וכך לגבי כל האחרים שאמרו עליהם כן, כבני עלי, ובני שמואל, ושלמה המלך ועוד (שבת נה, ב - נו, ב). מסיבה זו הקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה (יבמות קכא, ב), ומעניש אותם בחומרה על עבירות קלות, שאצלנו אינן נחשבות למאומה. כי אצלם, מעשה עבירה קל פועל באופן משמעותי הרבה יותר מאשר אותה עבירה אצל אדם רגיל[17]. ראובן הפסיד את המלכות ואת הכהונה ופי שנים בא"י, בגלל עבירה שחז"ל אומרים עליה "אינו אלא טועה", וכן דוד נענש בחומרה בגלל עבירה קלה לפי ערכנו.

צריך לקחת מוסר מהענין הזה. כל אדם צריך לחשוב על עצמו, אמנם אני לא צדיק כמו ראובן או כמו דוד המלך, אבל בכל זאת, מי יודע, אולי ה' ידקדק אתי, ויעניש אותי בחומרה. כדאי אפוא שכל אחד יעשה את החשבון להזהר במעשיו, שלא יענש.

ובמיוחד בעשרה בטבת, יום שסמך מלך בבל על ירושלים, צריך להתעורר ולחזור בתשובה, לחזור ולהדבק בה', שמעשינו יגרמו שיבנה ביהמ"ק במהרה בימינו. חז"ל אמרו, "כל דור שאינו נבנה (בית המקדש) בימיו, מעלין עליו כאילו הוא החריבו" (ירו' יומא פ"א ה"א). ממילא, אם לא זכינו עדין לבנין בית המקדש, משמע שיש במעשינו כדי להחריב את המקדש לו היה בנוי. צריך לראות א"כ שמעשינו יהיו טובים יותר, ונזכה שצום העשירי יהיה לששון ולשמחה במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

---

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].
הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת ויחי: "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת" (בראשית מז, כט) ⇔ "וַיָּמָת יוֹסֵף" (שם נ, כו).
קשר נוסף: "וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם מז, כח) ⇔ "וַיֵּשֶׁב יוֹסֵף בְּמִצְרַיִם" (שם נ, כב).
קשר נוסף: "וַיְחִי יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה" (שם מז, כח) ⇔ "וַיִּחְיוּ יוֹסֵף מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים" (שם נ, כב).
קשר נוסף: "שִׁים נָא יָדְךָ תַּחַת יֶרְכִּי [והשבע (רש"י)], וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל נָא תְקַבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם. וְשָׁכַבְתִּי עִם אֲבֹתַי, וּנְשָׂאתַנִי מִמִּצְרַיִם וְקָבַרְתָּנִי בְּקִבְרָתָם" (שם מז, כט-ל) ⇔ "וַיַּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר, פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהַעֲלִתֶם אֶת עַצְמֹתַי מִזֶּה" (שם נ, כה).
קשר נוסף: "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף, רְאֹה פָּנֶיךָ לֹא פִלָּלְתִּי, וְהִנֵּה הֶרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת זַרְעֶךָ" (שם מח, יא) ⇔ "וַיַּרְא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שִׁלֵּשִׁים, גַּם בְּנֵי מָכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה יֻלְּדוּ עַל בִּרְכֵּי יוֹסֵף" (שם נ, כג).
קשר נוסף: "וַיּוֹצֵא יוֹסֵף אֹתָם מֵעִם בִּרְכָּיו" (שם מח, יב) ⇔ "גַּם בְּנֵי מָכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה יֻלְּדוּ עַל בִּרְכֵּי יוֹסֵף" (שם נ, כג).

2. פסוק זה הובא בגמרא (ר"ה יח, ב). וכן נאמר בספר מלכים: "וַיְהִי בִּשְׁנַת הַתְּשִׁיעִית לְמָלְכוֹ, בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ, בָּא נְבֻכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל הוּא וְכָל חֵילוֹ עַל יְרוּשָׁלַם וַיִּחַן עָלֶיהָ וַיִּבְנוּ עָלֶיהָ דָּיֵק סָבִיב. וַתָּבֹא הָעִיר בַּמָּצוֹר, עַד עַשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ צִדְקִיָּהוּ" (מל"ב כה, א-ב). [וצ"ע למה לא הביאה הגמ' את הפסוק בספר מלכים, שנכתב ע"י ירמיהו הנביא (ב"ב טו, א), וקדם לספר יחזקאל שנכתב ע"י אנשי כנסת הגדולה (שם)].

3. ובזה מתורת השאלה שבהערה הקודמת.

4. הב"י הביא את דברי האבודרהם, וכתב: "לא ידעתי מנין לו זה". אך ה"אור שמח" הביא ראיה נאה לדברי האבודרהם מן הגמרא במס' עירובין (מ, ב): אמר רבה, כי הוינן בי רב הונא איבעיא לן, בר בי רב דיתיב בתעניתא במעלי שבתא מהו לאשלומי, [תלמיד חכם היושב בתענית בערב שבת, האם צריך להשלים תעניתו עד הערב]. למה נסתפקו דוקא על מקרה של "בר בי רב" המתענה תענית יחיד, ולא נסתפקו על תענית צבור שחלה בערב שבת? אמנם י"ז בתמוז ותשעה באב וצום גדליה לעולם אינם חלים לפי החשבון בער"ש, אבל עשרה בטבת הרי כן יכול לחול בע"ש, וא"כ יש להסתפק בזה בתענית צבור של עשרה בטבת. אלא מוכח מכאן, שעל עשרה בטבת אין מקום להסתפק, כיון שאפילו אם היה חל בשבת עצמה היה דוחה אותה, כ"ש שחייב להשלים התענית כשחל בערב שבת ("אור שמח" פ"ה מהלכ' תעניות ה"ו).

5. אכן הדברים צריכים ביאור, שהרי גם על צום עשרה בטבת נאמר באותו פסוק "צום העשירי", הרי שגם אותו תלה הכתוב בחודש כמו את שאר התעניות. ואת"ל שכוונת הפסוק היא לחודש העשירי שבו ישנו צום הקבוע ליום מסויים, א"כ גבי שאר התעניות נימא הכי, כגון ש"צום הרביעי" הכוונה היא לחודש הרביעי שבו ישנו צום הקבוע ליום אחד מסויים. ואם גבי שאר התעניות מפרשינן דמדתלאן הכתוב בחודש חיובן תלוי בחודש ולא ביום, א"כ גם גבי צום העשירי נימא הכי, דהפסוק תלאו בחודש ולא ביום מסויים.

© כל הזכויות שמורות - למשפחת נבנצל ולישיבת הכותל, ירושלים - http://www.hakotel.org.il

וצ״ל דבאמת כל הנלמד מהפסוק ״כה אמר ה׳ צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי״ הוא דין בחודש, מדתלאן הכתוב בחודש ולא ביום מסויים. אמנם גבי עשרה בטבת ילפינן מדכתיב ביה ״בעצם היום הזה״, דאיכא דין נוסף, שישנו חיוב מיוחד גם על יום עשרה בטבת. ונמצא דבצום עשרה טבת תרי דיני איתנייהו ביה: א) דין ביום עשרה בטבת להתענות בו, ב) דין בחודש טבת להתענות בו.

ונפ״מ רבתא איכא במה שהוא גם דין בחודש. דאם היה חיובו רק ביום עשרה בטבת, א״כ מי שהיה אנוס באותו היום מלהתענות בו, או מי שלא היה בר חיובא, וכגון שנעשה בר מצוה בעשרים בטבת, לא היה צריך להתענות ביום אחר, כי חיוב התענית הוא ביום עשרה בטבת דוקא, ועבר זמנו בטל חיובו, וכמו שמי שהיה אנוס ביוה״כ אינו מתענה אחרי כן. אבל השתא דנתחדש גם דין בחודש הנלמד מדכתיב ״צום העשירי״, מי שהיה אנוס ביום עשרה בטבת וסר אונסו באמצע החודש, או קטן שהגדיל אחרי עשרה בטבת, אית ליה חיוב להתענות באחד מימי חודש טבת מצד החיוב הנזכר בקרא ד״צום העשירי״, שהוא חיוב להתענות באחד מימי החודש העשירי. ובחיוב החודש לבד ודאי לא סגי, כי מצד חיוב החודש רשאי היה מדברי קבלה להתענות לכתחילה מתי שירצה, ואין יום מסויים, [וכמו בשאר התעניות שחיובם הוא בחודש, ורשאי (מדברי קבלה) להתענות באיזה יום שירצה מימי החודש], ואילו גבי הצום דטבת נתחדש חיוב מדברי קבלה להתענות ביום המסויים של עשרה בטבת, [ואפילו חל בשבת כדברי האבודרהם].

6. ועי׳ אור שמח (פ״ה מהלכ׳ תעניות ה״ו) שביאר, איך יתכן שחיוב תענית מדרבנן ידחה איסור תענית בשבת שהוא מן התורה.

7. וכן מצינו בצום תשעה באב, שרבי יוחנן אמר עליו: ״אלמלי הייתי באותו הדור, לא קבעתיו אלא בעשירי, מפני שרובו של היכל בו נשרף״ (תענית כט, א), שבתשיעי לעת ערב הציתו בו את האוּר, ורובו נשרף בעשירי. והקשו בגמרא, א״כ למה באמת נקבע הצום לתשיעי ולא לעשירי? ותירצו - אתחלתא דפורענותא עדיפא (שם). והיינו, דעיקר האבלות צריכה להיות על ההתחלה. ולפי זה יש לומר, שזוהי הסיבה לחומרת צום עשרה בטבת, שראוי לדחות את השבת יותר משאר הצומות, לפי שזה היום היה אתחלתא דפורענותא, שבו סמך מלך בבל וצר על ירושלים (״בני ישששכר״ מאמרי חדשי כסלו טבת, מאמר י״ד אות ד׳; שו״ת שואל ומשיב ח״ג סי׳ קע״ט ד״ה והנה ראיתי).

8. והטעם ש״המבזה תלמידי חכמים אין לו רפואה למכתו״ (שבת קיט, ב), אפשר לבאר על פי מה שכתב הרמב״ם, שאחד הדברים הנועלים דרכי התשובה בפני עושיהם, הוא ״המבזה רבותיו. שדבר זה גורם לו... שלא ימצא מלמד ומורה לו דרך האמת״ (הלכ׳ תשובה פ״ד ה״ב). כל עוד אדם מכבד תלמידי חכמים, יש סיכוי שהת״ח ישפיעו עליו לחזור בתשובה מן העבירות שבידו. אבל אם הוא מבזה תלמידי חכמים, הרי לא ישמע לקול הת״ח המוכיחים אותו, וא״כ מי יחזיר אותו בתשובה? לכן אין רפואה למבזה תלמידי חכמים (על פי שיחת הרב שליט״א לפרשת ויחי תשס״ב).

9. ולפ״ז ״וישכב״ היינו שחשב לשכב, ולרום מדרגתו של ראובן מעלה עליו הכתוב כאילו שכב ממש, לכן נאמר ״וישכב״.

10. נאמרו כמה פירושים בזה, מהו ״בלבל מצעו של אביו״, ואכמ״ל. ועכ״פ, לפי דעה זו, ״וישכב״ היינו שפגם בחוקי הצניעות, והתערב בסדרי משכבו של אביו. ולרום מדרגתו של ראובן מעלה עליו הכתוב כאילו שכב, כי שורש אחד לבלבול ולשכיבה, ששניהם פוגעים בממשלת האיש על אשתו, לכן יש בבלבול בחינה דקה של שכיבה, לכן נאמר ״וישכב״.

11. יש מי שבאר, שמפני זה ראובן הוא זה שהתעורר אח״כ יותר מכל אחיו למנוע את הריגת יוסף ולהשיבו אל אביו [״וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רְאוּבֵן אַל תִּשְׁפְּכוּ דָם, הַשְׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר וְיָד אַל תִּשְׁלְחוּ בוֹ, לְמַעַן הַצִּיל אֹתוֹ מִיָּדָם לַהֲשִׁיבוֹ אֶל אָבִיו״ (בראשית לז, כב)]. וכן אח״כ, ״וַיָּשָׁב רְאוּבֵן אֶל הַבּוֹר, וְהִנֵּה אֵין יוֹסֵף בַּבּוֹר, וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו. וַיָּשָׁב אֶל אֶחָיו וַיֹּאמֶר, הַיֶּלֶד אֵינֶנּוּ וַאֲנִי אָנָה אֲנִי בָא״ (שם, כט-ל). וכתב שם רש״י (בפירוש שני), שראובן לא היה שם בשעת המכירה, מפני שהיה עסוק בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו. וקשה: האם עכשיו הזמן ללכת ולעסוק בתיקוני תשובה על חֵטְא שחָטָא לפני כמה שנים?! ומשמע קצת שיש איזה קשר בין הענינים. ויש לפרש, שראובן הבין, שמה שהאחים לא מתיעצים עם אביהם בענינו של יוסף, זהו מפני שלמדו ממנו לנהוג כך, שפסק בענין יצועי אביו מבלי לשאול את אביו; ובזה הראה דרך לאֶחָיו, שאפשר לפסוק גם בלי לשאול את הגדול. וכשראה עכשיו לְמה גרמו מעשיו, שאפילו בעניני נפשות פסקו אחיו בלי לשאול את הגדולים והזקנים - ניסה למנוע את הוצאת גזר הדין לפועל. ולכן עתה התעורר ביותר לעשות תשובה על הדבר, והלך לעסוק בשקו ובתעניתו. ומשראה שבינתים נמכר יוסף לישמעאלים - ״וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו... וַיֹּאמַר: הַיֶּלֶד אֵינֶנּוּ וַאֲנִי אָנָה אֲנִי בָא״! הכל קרה בגללי! (״מגד גבעות עולם״ להג״ר מיכל זלמן שורקין ח״א עמ׳ מ״ט)

[ובזה יובנו דברי המדרש: ״וַיָּשָׁב אֶל אֶחָיו וַיֹּאמֶר הַיֶּלֶד אֵינֶנּוּ וַאֲנִי אָנָה אֲנִי בָא - אמר להם, כסבור הייתי שאמצא תרופה למעשה בלהה, ועתה אנה אני בא״ (פסיקתא זוטרתא בראשית לז אות ל). וצ״ב, למה היה סבור ראובן שע״י הצלת יוסף תהיה לו תרופה למעשה בלהה. וע״פ מה שנתבאר כאן הענין ברור. דסבור היה, שע״י הצלת יוסף יתקן אצל אחיו את הרושם שיצר אצלם במעשה בלהה, שאפשר להכריע בענין כבדים כאלו לבד, בלי לשאול את הגדולים והזקנים, ואם היה מצליח באמת להציל את יוסף ולהשיבו אל אביו, אכן היתה לו בזה תרופה למעשה בלהה. אך מאחר ולא הצליח בתכניתו - ואני אנה אני בא].

על פי זה יש ליישב גם מה שכתבו המקובלים, שעשרת הרוגי מלכות הם גלגול של עשרת השבטים שהיו במכירת יוסף, והריגתם היתה תיקון לחטא זה (עי׳ רבינו בחיי בראשית לח, א). וכבר הקשה על זה רבינו בחיי, הרי רק ט׳ שבטים היו שם, ולא י׳, שהרי ראובן לא היה שם בשעת המכירה (כפי שהבאנו מרש״י), וגם בנימין לא היה שם. ותירץ על כך השל״ה, ״דאף שלא חָטָא ראובן עם מכירת יוסף, מ״מ גרמה לו חטא בלבול יצועי אביו״ (של״ה פרשת וישב מקץ ויגש, ״תורה אור״ אות ו׳, בתירוץ השני). וקשה, מה הקשר בין חטא בלבול יצועי אביו וחטא מכירת יוסף. אך לפי מה שנתבאר כאן, חטאו של ראובן הוא זה שגרם לחטא מכירת יוסף.

12. וצריך להבין לפי זה, מה פירוש דברי חז״ל, ״כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר (בראשית לה, כב), מלמד שכולן שקולים כאחת״ (שבת נה, ב). הגם שלא חטא בעריות, אבל הרי בלבל יצועי אביו, וא״כ איך ״כולן שקולים כאחת״?

וצ״ל, שאילו היה חוטא בעריות ח״ו, אי אפשר היה כלל למנות אותו עם שאר האחים במנין אחד, שהרי הוא מסוג לגמרי אחר, שהוא טמא שבטמאים, והם טהורים וקדושים. וכשם שאין מונים במנין אחד בהמה עם בני אדם, כך אין למנות במנין אחד חוטא וטמא עם צדיקים קדושים וטהורים. וממה שמנה אותו הכתוב יחד עם שאר השבטים, שנאמר ״ויהיו בני יעקב שנים עשר״, על כרחך שלא חטא בחטא חמור כ״כ. ו״שקולים כאחת״ אין הכונה שהם שוים לגמרי, אלא הכונה היא שהם מאותו סוג, ושייך למנותם במנין ובסדר אחד.

13. ולדעת הרמב״ן הכוונה היא למעשה התשובה.

14. וצ״ע על ביאור זה ממה שאמרו חז״ל: ״כל האומר מלכת שְׁבָא אשה היתה - אינו אלא טועה. מאי מלכת שבא? מלכותא דשבא״ (ב״ב טו, ב). וכן: ״כל האומר רבי מאיר לא סָמְכוּ רבי עקיבא - אינו אלא טועה; סמכיה רבי עקיבא ולא קיבלו, סמכיה רבי יהודה בן בבא וקיבלו״ (סנה׳ יד, א). ובשני מקומות אלו לכאורה לא שייך לבאר שכל האומר כן אינו אלא טועה בהבנת כל התורה כולה.

וב״פתח עינים״ לחיד״א (שבת נה, ב) פירש הלשון ״אינו אלא טועה״, שאילו היה נאמר ״כל האומר כך וכך טועה״, היה משמע שהדברים עצמם נכונים, ורק האומר כן טועה, כי אין ראוי לדבר ולהזכיר גנות דאדם גדול. ולכן אמרו ״אינו אלא טועה״, כדי להדגיש שאין בדברים הללו שום צד של אמת, אלא הכל הבל וטעות גמור מתחילה ועד סוף.

15. והטעם שלא ניתנה לו מיד, מבואר בחז״ל, שכאשר רצה דוד לכרות את ראשו של גלית (לאחר שֶׁהֻרְגוּ), לא היה יכול, כי כובע הנחושת שהיה על ראש גלית (שמו״א יז, ה) היה סגור ומסוגר באין אפשרות לפתחו, ורק נערו של גלית, ״נֹשֵׂא הַצִּנָּה הָהֹלֵךְ לְפָנָיו״ (עי׳ שם, ז), ידע איך לפתחו. וְנָדַר לו דוד נדר לתת לו בת ישראל לאשה, כדי שיפתח לו את הכובע, ופתח לו. אמר הקב״ה לדוד: ״בנות ישראל אתה מחלק?! חייך, אשתך נתונה לו״! והיא בת שבע הראויה לדוד. כי הנער נושא הצנה - אוריה הַחִתִּי היה, והיה נכרי ונתגייר, [ולכן נקרא ״הַחִתִּי״], ונתן לו דוד את בת שבע בת אליעם לאשה (״כלי יקר״ שמו״א יז נא, בשם מדרש חז״ל; מובא גם ב״מרכבת המשנה״ על הרמב״ם הלכ׳ איסורי ביאה פ״ג ה״ב).

16. ב״חשק שלמה״ עמ״ס סנהדרין (קז, א) הביא מהאר״י ז״ל, שחז״ל נקטו כאן מליצה זו - ״שֶׁאָכְלָה פָּגָה״ - כי בלשון חז״ל התאנים נקראות ״בנות שבע״ (מעשרות פ״ב מ״ח), ולכן אמרו חז״ל על בת שבע, ״שֶׁאָכְלָה פָּגָה״, דהיינו - תאנה שלא נתבשלה כל צרכה.

17. וכך כתב הר״ן: ״צריך ביאור לְמה שנכתב בפשט הכתובים עון בת שבע, כאילו דוד חטא... אבל התשובה בזה, כי... הציע הכתוב זה, כאלו חָטָא חֵטְא גדול ועצום, שאותו המעט לדוד שמודים בו רבותינו ז״ל שחטא, היה נחשב לו כמו שיהיה נחשב לְאדם אחֵר שחטא כל מה שיורה עליו פשט הכתוב״ (דרשות הר״ן סוף הדרוש הששי).

© כל הזכויות שמורות - למשפחת נבנצל ולישיבת הכותל, ירושלים - http://www.hakotel.org.il